

PERE FELIP MONLAU I ELS EPIDEMIÒLEGS I HIGIENISTES ITALIANS

FRANCESC BUJOSA HOMAR; JOAN MARCH NOGUERA

GRUP D'INVESTIGACIÓ D'HISTÒRIA DE LA SALUT PÚBLICA
DE LES BALEARS, INSTITUT UNIVERSITARI D'INVESTIGACIÓ
DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT, UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS.
xbujosa@telefonica.net; joanmarch@uib.es

Paraula clau: *Conferència Sanitària Internacional*

Pere Felip Monlau and the epidemiologists and hygienists Italians

Summary: In the Biblioteca Balear located in the monastery of Santa Maria de la Real of Palma de Mallorca we find the library of Pere Felip Monlau (1808-1871), his manuscripts as personals as professionals, so as all the correspondence received. Between the books of the library and the correspondence we find the publications and letters of more important Italians hygienists contemporary of Monlau. Letters of Pietro Betti (1784-1863), Angelo Bo (1801-1874), Agostino Cappello (1784-1858), Giuseppe Carbonaro (1800-1858), Issaco Galligo (1822-1869), Paolo Mantegazza (1831-1910), Giovanni Battista Massone (1817-1864) and Salvatore de Renzi (1800-1872). Monlau knew them when he went to the International Sanitary Conference of Paris (1851-1852). The result of this relations were enhanced the publications of all they as so the your practices applications.

Key word: *International Sanitary Conference*

A la Biblioteca Balear, ubicada en el monestir de Santa Maria de la Real de Palma de Mallorca, es troba la que fou la biblioteca de Pere Felip Monlau (1808-1871), els seus manuscrits tant personals com professionals, així com tota la correspondència que va rebre (Bujosa, F. & March, J., 2006: 103-114). Entre les obres de la biblioteca i la

correspondència rebuda trobam les publicacions i cartes dels més importants higienistes italians contemporanis d'en Monlau. Així trobam cartes de Pietro Betti (1784-1863), Angelo Bo (1801-1874), Agostino Cappello (1784-1858), Giuseppe Carbonaro (1800-1858), Issaco Galligo (1822-1869), Paolo Mantegazza, (1831-1910), Giovanni Battista Massone (1817-1864) i Salvatore de Renzi (1800-1872). Monlau va conèixer personalment la majoria d'ells gràcies a l'assistència a les conferències sanitàries internacionals celebrades a París (1851-1852), París (1859) i Constantinoble (1866), a les quals varen assistir tant els italians com Pere Felip com a delegats sanitaris dels seus respectius països. Fruit d'aquestes relacions es varen enriquir les publicacions de tots ells, així com les seves aplicacions pràctiques.

S'ha dit moltes vegades que seguint Mateo Seoane (1791-1870), Pere Felip Monlau (1808-1871) i Francisco Méndez Álvaro (1806-1883) es pot visualitzar la introducció i el desenvolupament de l'higienisme a Espanya.

Mateo Seoane és, per qüestió de data de naixement, el primer dels tres grans higienistes espanyols que va tenir l'oportunitat de fer explícits els seus plantejaments entorn dels problemes de salut pública que afectaven l'Espanya del primer terç del segle XIX.

Mateo Seoane, un personatge de tarannà lliberal i progressista (a més de ser membre del Partit Lliberal va ésser membre destacat de la maçoneria) (López Piñero, 1984), és un bon exemple per posar en evidència que el contacte entre professionals de diferents països i processos de formació distints produeix resultats positius per a la ciència. Així, el jove Mateo Seoane, diputat electe pel Partit Lliberal a les Corts (1820-1823), principal autor el 1822 del no promulgat *Proyecto de Código Sanitario para la Monarquía espanyola*, va defensar al si de les Corts amb tot tipus d'arguments el no-contagi de les malalties epidèmiques (Chinchilla Piqueras, A., 1846-1848, 4: 255-258)¹ i va haver de passar més de deu anys exiliat a Londres en contacte amb els sanitaristes anglesos per canviar d'opinió. Per veure l'evolució de les distintes disposicions administratives que es varen elaborar a Espanya al llarg del segle, val la pena ressenyar alguns punts significatius del *Proyecto de Código*:²

1. Entre altres coses explica que, feta una consulta a distintes corporacions professionals, la majoria es va pronunciar a favor del caràcter contagiós d'aquestes malalties. Una proposició no de llei amb el suport de Seoane presentada a les Corts en la qual es defensava el no-contagi fou aprovada per la majoria. A Mallorca, que havien patit de ben a prop les epidèmies de pesta bubònica (1820) i febre groga (1821), la majoria dels professionals creien en el contagi; així ho llegim per exemple a «Dictamen que sobre la fiebre amarilla que padeció Mallorca en 1821 dió á la Junta de Sanidad D. Antonio Almodóvar» (metge honorari de S. M. l'1 de juliol de 1822) (1830), *Revista de Medicina y Cirugía*, 6, Pamplona.

2. En el preàmbul llegim: «Erale indispensable tomar un partido, y resolver el ruidoso problema que hoy agita la diplomacia, quizá no menos que la medicina: a saber, si la fiebre amarilla es o no contagiosa e importable. Los corifeos de ambos partidos son muy respetables; todos alegan hechos, que creen terminantes a su favor. La comisión se vio en el apuro de tener que pensarlos, y decidirse, y dejando para las academias los discursos polémicos, ha tomado el camino más seguro para el bien de los pueblos. Sienta que la fiebre amarilla induce contagio, y que es capaz de importación; y en esto sigue el ejemplo de la Inglaterra, de la Francia, y de la misma América, que teniendo esforzados prosélitos del partido opuesto, no obstante dictan sus gobernantes saludables leyes apoyados en la afirmativa [...]».

Primera Parte
BASES GENERALES
TÍTULO ÚNICO

Objeto de este código y autoridades encargadas de su ejecución

Capítulo Primero

Objeto de este código

Artículo 1º. El objeto de este código es: 1º. Procurar la mejor salud a los españoles, y la salubridad a las Españas; 2º. Evitar que en España nazca, se introduzca, o extienda ninguna enfermedad que sea sospechosa de infección propagación o contagio, ya sea del país, o indígena, ya extranjera o exótica.

Artículo 2º. Se pondrá la mayor vigilancia en precaver y cortar la aparición y propagación de los males que, entre los dichos, sean más agudos y mortíferos; Como la peste levantina o bubonaria, y la americana o fiebre amarilla...

Com veiem, l'objecte central del *Código* era combatre les malalties epidèmiques i dóna a entendre que existeixen malalties contagioses encara que el seu principal autor era, en aquell moment, defensor del no-contagi de les malalties epidèmiques en el litigi que s'estava produint.

Pel jove Pere Felip Monlau,³ de tarannà lliberal i progressista igual que Seoane, encara que d'un caràcter més polièdric⁴ i acomodaticí (Bujosa, 1995), el seu exili a França i més concretament a París entre el 7 de novembre de 1837 i el 2 de setembre de 1839⁵ va ésser, com per Seoane, positiu (si pot ésser positiu estar exiliat per falta de llibertat a un estat), ja que li va permetre entrar en contacte amb molts professionals de ciències de la salut i d'altres matèries, a més d'incrementar les seves relacions amb altres lliberals exiliats. Així, i sense ésser exhaustiu, entre els professionals de la salut es va relacionar amb els metges següents: el

3. Monlau, doctorat l'any 1833 a Barcelona, havia manifestat les seves idees lliberals progressistes mitjançant la direcció de les revistes *El Vapor* (1833) i *El Constitucional* (1837). L'any 1832 havia entrat a treballar a l'hospital militar de Barcelona i l'any 1835, com a professor de geografia i cronologia a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. Donant proves de la seva habilitat pels temes econòmics durant l'exili, va continuar cobrant emoluments de les dues institucions a més dels rendiments de les seves publicacions, cosa que li va permetre viure sense problemes durant la seva estada a França.

4. Una bona prova de la diversitat de gèneres que va conrear Pere Felip és la seva petita obra de teatre editada l'any 1828 (és a dir, als 20 anys) que podem trobar a la Biblioteca Nacional: *Una tertulia a la demier: Pieza en un acto*, Barcelona, Imprenta de José Torneo. O la traducció que va fer als 23 anys (1831) dels *Elementos de Botánica* d'Achille Richard (1794-1852), *Elementos de botánica... traducidos al español de la 4ª edición francesa por D. Pedro Felipe Monlau, adornados con 8 láminas que representan las principales modificaciones de los órganos de los vegetales* (1831), Barcelona, José Rubió, 2 v. Monlau va visitar Richard a la seva càtedra de la facultat de medicina de La Sorbonne durant el seu exili a París, va travar amistat amb ell i li va lliurar un exemplar de la seva traducció.

5. A la capsa 245 del Llegat Moragues Monlau a la Biblioteca Balear en el monestir de Santa Maria de la Real trobam un diari dia a dia del seu exili a França.

catedràtic de clínica quirúrgica Alfred Louis Armand Velpeau (1795-1867);⁶ el químic i toxicòleg menorquí Mateu Orfila (1787-1853); el fisiòleg François Magendie (1783-1855); el patòleg François Broussais (1772-1838); l'especialista de patologia quirúrgica Pierre Nicolas Gerdy (1797-1856); Philibert Joseph Roux (1780-1854), professor de patologia externa; el clínic Auguste François Chomel (1788-1858); Jacques Lisfranc de Saint Martin (1790-1841), cirurgià i anatomista; Jules Germain Cloquet (1790-1893), anatomista; el botànic i farmacòleg Achile Richard; l'especialista en malalties venèries Philippe Ricord (1799-1889); Joaquim Hysern (1804-1883), o l'economista lliberal Adolphe Blanqui (1798-1854). Aquests quasi dos anys a París li varen proporcionar un bagatge intel·lectual molt important i del qual va treure profit en els anys següents.⁷

Monlau va continuar alternant les seves activitats professionals amb les polítiques, i les primeres es varen ressentir de les segones. Així, l'any 1840 amb un govern progressista presidit per Baldomero Espartero (1793-1879), la Junta de Govern de la Universitat de Barcelona el nomena catedràtic de Literatura i Història, i es va mantenir a la càtedra fins l'any 1844, en què entra un govern moderat amb Ramón María Narváez (1800-1868) que, a més de retirar-li la càtedra, l'envia desterrat a València, on exercirà de cirurgià a l'hospital militar fins l'any 1846. Mentrestant, Monlau conclou que si vol fer carrera s'ha d'apartar de la política activa i que si vol vendre molts d'exemplars dels seus llibres a més d'escriure'ls amb preceptes moderats, la seva imatge també ho ha d'ésser i actua en conseqüència amb aquesta anàlisi.

Així, l'any 1846 va acceptar una oferta del govern moderat de Francisco Javier de Istúriz (1790-1871) per formar part d'una comissió que havia de remodelar el funcionament dels hospitals militars.⁸ El fet més important per Monlau com a higienista públic va ésser la seva entrada al *Consejo de Sanidad del Reino* l'any 1847 com a secretari del mateix, ja que serà al

6. Monlau havia traduït al castellà el 1833 el llibre de A. A. Velpeau *Traité élémentaire de l'art des accouchemens ou principes de tokologie et d'embryologie...* (1829), *Elementos de obstetricia redactados conforme a los principios de tokologia y embriologia...*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguier, 816 pàgines. Monlau va entrar en contacte amb Velpeau per lliurar-li un exemplar de la seva traducció. A partir d'aquí varen travar una bona amistat. Trobam cartes de Velpeau al llegat Moragues Monlau.

7. La prova més immediata va ésser la seva publicació de *De la instrucción pública en Francia: ensayo sobre su estado en 1838 y 1839...* (1840), Barcelona, Imprenta de Don Antonio Bergnes y Compañía.

8. Monlau va publicar el mateix any a Barcelona *Elementos de higiene privada o arte de conservar la salud del individuo* i l'any 1847, *Elementos de higiene pública o arte de conservar la salud de los pueblos*. Molt pragmàtic, Monlau als 38 anys va fer que els seus llibres sortissin amb llicència eclesialística, cosa que va fer que es poguessin utilitzar com a llibre oficial en els seminaris de tot Espanya i en els ambients catòlics. Per això, va haver d'adaptar els seus continguts, renunciant a les seves idees, però al mateix temps aquesta renúncia va ésser útil per a la penetració social dels preceptes higienistes i, conseqüentment, va ésser útil per a la millora de la salut en general. Els llibres d'higiene personal i de les famílies de Monlau varen tenir un èxit de difusió sense precedents al llarg dels posteriors trenta anys, cosa que no s'hauria produït si Monlau hagués adoptat posicions més avançades en la redacció dels seus manuals. Els altres dos grans higienistes coetanis amb Monlau, Méndez Álvaro i Seoane, no es varen dedicar a la difusió dels preceptes higièncs en l'àmbit popular i, malgrat la seva vàlua i la indubtable influència que varen tenir a l'hora que es promulgessin mesures sanitàries encertades, possiblement l'àmplia difusió dels preceptes higièncs que es varen aconseguir mitjançant les obres d'en Monlau va ésser, en aquell moment, més útil per millorar la salut de la població. Des d'un altre vessant, Monlau es va fer ric amb la venda dels seus llibres, cosa molt extraordinària a l'època.

seu si on crearà el conjunt de relacions personals que el faran ésser, al llarg dels anys cinquanta i seixanta del segle XIX, el representant sanitari espanyol a tots els congressos internacionals relacionats amb la salut pública.⁹

La dècada dels anys trenta va ésser la de la irrupció del còlera a Europa i conseqüentment la de les primeres reaccions internacionals per aturar el procés invasiu. Les informacions de l'època indiquen que al voltant de l'any 1830 el còlera es va estendre des de l'Iran a Síria i, bordejant el mar Caspi, es va endinsar dins Rússia arribant a Polònia l'any 1831. D'aquesta va passar a Alemanya, i a Anglaterra l'any 1832. Per Calais, l'epidèmia entrà a França arribant a Espanya i Portugal l'any 1833. Aquestes circumstàncies haurien d'haver accelerat reunions de caràcter internacional per mirar de posar en marxa mesures en comú per prevenir l'extinció epidèmica de les malalties, però les reticències polítiques i militars entre els distints estats i les crisis econòmiques i socials que caracteritzaven l'Europa del moment les varen impedir fins l'any 1851. Aquest any Louis Napoleón (1808-1873) arribà al poder a França via cop d'estat, i entre altres mesures, per intentar prestigiar-se, va acceptar convocar a París la que es va denominar I Conferència Sanitària Internacional.

A Espanya, el cap de govern era el moderat Juan Bravo (1803-1873) i estava vigent el *Real decreto orgánico de sanidad de 17 de marzo de 1847* redactat per Mateo Seoane i que, amb relació a les epidèmies, deia el següent:

Artículo 11. El Consejo de Sanidad será consultado:

1.º Sobre las reformas o mejoras que hayan de hacerse en la organización y servicio de la policía sanitaria exterior, y en especialidad de la marítima, a fin de poner esta parte importante del sistema sanitario en consonancia con el estado de los conocimientos científicos y con los adelantamientos hechos en las demás naciones, para que se pueda llenar cumplidamente el objeto de permitir a las comunicaciones comerciales toda la libertad que sea compatible con la conservación de la salud pública.

2.º Sobre el establecimiento de un sistema ordenado de policía sanitaria interior, dirigido a la preservación de contagios, epidemias y epizootias, a la conservación de la salubridad pública y a la represión eficaz de las infracciones de las leyes, reglamentos o disposiciones gubernativas, pertenecientes a la policía sanitaria y a la médica...

Mateo Seoane, aprofitant la seva situació de vocal del Consejo de Sanidad, tractava d'impulsar des de feia temps la celebració de reunions internacionals per tractar de posar en comú mesures sanitàries que donessin lloc a la prevenció de les malalties epidèmiques.

9. Paral·lelament, Monlau va ésser nomenat catedràtic interí de psicologia i lògica al madrileny Instituto de San Isidro, i l'any 1848 guanyà la plaça en propietat. L'any 1850 va guanyar la càtedra de la mateixa assignatura a l'Escuela Normal de Filosofía. Per últim, l'any 1857 va guanyar també a la mateixa *Escuela*, la càtedra de llatí, castellà, llemosí i galleg antics. Amb relació a l'ensenyança d'higiene, les distintes vicissituds polítiques varen fer que tan sols la pogués exercir uns pocs mesos en el curs 1853-1854 a la Facultat de Medicina de Madrid.

Així que en el moment en què es va convocar la Conferència, Mateo Seoane es va posar a fer feina. En primer lloc, i atès que totes les delegacions dels estats que participessin a les conferències havien d'estar formades per dues persones, un professional de ciències de la salut i un alt diplomàtic, va proposar al Govern de l'estat el nomenament de Pere Felip Monlau com a delegat sanitari a la conferència.

Seoane i Monlau mantenien una bona relació des que Monlau s'havia traslladat a Madrid i havien coincidit, a més, en el Consejo de Sanidad, de forma tal que es farien amics corals fins a la seva mort,¹⁰ malgrat els fermes principis progressistes de Seoane i els acomodaticis principis de Monlau.

Seoane va redactar unes molt interessants *Instrucciones para gobierno de los Delegados de España en el Congreso Sanitario Internacional reunido en París*,¹¹ en les quals, després d'una sèrie de consideracions de caràcter general, dipositava tota la seva confiança en el representant espanyol a la conferència i li deixava el camp obert per acordar les mesures que amb el seu criteri considerés oportunes.

Per Monlau, la participació en aquesta conferència va ésser fonamental per a la seva projecció internacional, ja que en els sis mesos que va durar la conferència va haver-hi temps més que suficient per establir relacions d'amistat i col·laboració professional, com es posa de manifest en el diari de Monlau, que va escriure dia a dia i que es troba també entre els documents del llegat Moragues - Monlau a la Biblioteca Balear.

En aquest treball es tracta d'esbrinar les relacions que es varen establir entre en Monlau i els higienistes italians, des del seu coneixement en persona a la I Conferència, i com es varen desenvolupar en els anys posteriors mitjançant l'estudi de les seves correspondències i obres publicades per un i altres, tant pel que fa a llibres i opuscles com a revistes.¹²

La Conferència¹³ es va inaugurar oficialment el 23 de juliol de 1851 i es va clausurar el 19 de gener de 1852.¹⁴ Els dotze estats participants i els seus representants sanitaris foren:

10. Vegeu les cartes de Mateo Seoane al llegat Moragues - Monlau a la Biblioteca Balear.

11. Al llegat Moragues - Monlau es troba l'original manuscrit d'aquest important document.

12. Aquest treball és preàmbul d'un projecte d'investigació que, dirigit pel doctor Francesc Bujosa i titulat «Els professionals de la salut a les Conferències Sanitàries Internacionals del segle XIX», pensa desenvolupar en els pròxims anys el Grup d'Investigació d'Història de la Salut Pública de les Balears adscrit a l'Institut Universitari d'Investigació de les Ciències de la Salut lligat a la Universitat de les Illes Balears. Aquest projecte pretén determinar que les relacions establertes, professionals i d'amistat, entre els professionals de les ciències de la salut participants a les conferències internacionals varen ésser decisives per a l'adopció de mesures d'àmbit internacional, per combatre les malalties epidèmiques, en primer lloc, i la creació d'organismes internacionals de caràcter permanent, en segon.

13. Per a una perspectiva general, cal tenir en compte Norman Howard-Jones (1975), *The scientific background of the International Sanitary Conferences 1851-1938*, Gènova, World Health Organization; Juan B. Mateos Jiménez (2005), «Actas de las conferencias sanitarias internacionales», *Revista Española de Salud Pública*, (Madrid), vol. 79, núm. 3.

14. És molt interessant per conèixer les resolucions més concretes que entorn de la higiene marítima es varen prendre a la conferència, consultar la traducció de les propostes de resolució que va fer Pere Felip Monlau com a relator de la comissió d'higiene marítima. L'obra en concret és *Informe sobre las medidas higiénicas que deben tomarse antes de la salida, durante la travesía, y al arribo de los buques* (1852), Barcelona, Imprenta y librería de Pablo Riera [Trad. Santiago Méndez].

Anglaterra, representada pel doctor John Sutherland (1808-1891), inspector general de sanitat i epidemiòleg; Àustria, representada pel protometge de Dalmàcia¹⁵ el doctor Guglielmo Menis (1793-18??); Dues Sicílies,¹⁶ representat per Giuseppe Carbonaro (1800-1858), secretari de la magistratura sanitària de Nàpols; Espanya, representada per Pere Felip Monlau, que en aquell moment era membre de la Junta Municipal de Madrid; els Estats Pontificis,¹⁷ representats per Agostino Cappello (1784-1858),¹⁸ que era vocal de la Junta Suprema de Sanitat de Roma; França, representada per François Melier (1798-1866), vocal del comitè consultiu d'higiene pública; Grècia, amb el catedràtic de la Universitat d'Atenes, el doctor Costi; Portugal, amb el doctor José Maria Grande (18??-1858), conseller del rei i catedràtic a l'Escola Politècnica de Lisboa; Rússia, representada pel doctor Carlos O. R. Rosenberger (1806-1866), vocal del Consell Superior de Sanitat de Sant Petersburg; Sardenya, amb el catedràtic de la Universitat de Gènova Angelo Bo (1801-1874); la Toscana, amb Pietro Betti (1784-1863), superintendent dels hospitals de la Toscana, i Turquia, amb el vocal del Consell de Sanitat de Constantinoble el doctor Bartoletti.

L'altra via per la qual Monlau es va introduir a Europa va ésser la de la revista el *Monitor de la Salud de las Familias y de la Salubridad de los Pueblos. Revista de Higiene Pública y Privada* (1858-1864) que va dirigir sempre, i mitjançant el sistema d'intercanvi amb altres publicacions va entrar en comunicació amb Salvatore de Renzi, Issaco Galligo, Paolo Mantegazza i Giovanni Battista Massone.

Es tracta, doncs, d'analitzar les relacions que es varen establir amb cadascun dels metges italians amb els quals Monlau va estar en contacte.¹⁹

Un fet important que va tenir lloc després de la conferència de París va intensificar els contactes, l'epidèmia de còlera que va assolir Europa entre els anys 1854 i 1857, i especialment Espanya i Itàlia.

De Pietro Betti, d'ideologia lliberal i contagionista, professor de Terapèutica a la Universitat de Florència i redactor dels reglaments sanitaris de la Toscana, trobam quatre cartes que va intercanviar entre 1852 i 1858 (les dues primeres en italià i les dues segones en francès)

15. El càrrec de «protometge» era el principal responsable de les activitats sanitàries a un determinat territori, especialment en els països mediterranis. La Dalmàcia formava part en aquell moment de l'imperi austríac.

16. El Regne de les Dues Sicílies era un regne del sud d'Itàlia i en formaven part l'antic Regne de Nàpols i l'illa de Sicília.

17. Fins l'any 1870 el Papa era, a més, cap dels Estats Pontificis, amb un territori situat al centre d'Itàlia, i tenia un exèrcit de tipus mitjà.

18. Va publicar les seves impressions a *Sul sanitario congresso internazionale aperto a Parigi nel di 23 luglio 1851 e chiuso nel di genaio 1852* (1852), Roma, Tipografia delle Belle Arti.

19. Per dur a terme aquest estudi, ja persona a persona, hem partit del material existent al Llegat Moragues – Monlau, és a dir, diaris personals, cartes rebudes, llibres dels metges italians, llibres d'en Monlau i les col·leccions de les revistes sanitàries controlades per Monlau, especialment *El Monitor de la Salut*. Aquest material ha estat complementat amb les troballes fetes en els arxius i biblioteques italianes de cartes d'en Monlau, referències a les revistes professionals i obres dels higienistes italians i d'en Monlau mateix per veure les mútues influències.

en les quals explicitaven les seves opinions amb relació a les mesures concretes que s'havien de prendre per aturar l'epidèmia de còlera. Les cartes escrites des de Florència destil·len una profunda admiració d'en Betti per en Monlau, fruit de les converses mantingudes a París, i la referència que Monlau l'ha posat en contacte amb el seu estimat Instituto Médico Valenciano (1841-1890),²⁰ i que rep el butlletí del mateix.²¹ També trobam referències a G. B. Massone i a la mort del representant de Portugal a la Conferència José Maria Grande. Per una altra part, a la Biblioteca Balear trobam les dues obres fonamentals de Betti: *Sul colera asiatico che contristó la Toscana nelli anno 1835*,^{36, 37...} (1857), en quatre toms amb nombroses referències a la Conferència i als participants, i *Studi di medicina publica* (1860-1862), en sis toms.

D'Angelo Bo, diputat i senador cavourista i anticcontagionista convers, trobam dues cartes²² (en italià), entorn en els seus punts de vista oposats, redactades en to molt cordial. Veiem una ressenya d'una d'elles, la datada el 13 de gener de 1862 a Gènova, escrita amb paper de la *Direzione di Sanità Marittima*:²³

E' timpo finalmente he io mi rivolga all'antico amico e colega al Congrefso Sanitario Internazionale di Parigi perche in una occasione solenne quale è quella dell tuazione negli Stati Sardi delle decisioni prese in quel Congrefsio non manchi al debito d'informarme gli onorevoli membri chi vi presero parte. La riforma Sanitaria Marittima era un biogno universalmente riconosciuto e el mio Governo con plauso della Nazione la profosse dopo che il voto del Parlamento alla quasi unanimita di suffagi la stabiliva colegge dello stato nel Regno di Sardegna.

Chiamato alla Direzione della Sanità Marittima negli Stati continentali di S. M. il Rei mio Augusto Signore io metterò maggiore studio estara per me religioso pensuro di uniformarme nell'applicazione della legge XXX nobili filantropiche intenzioni dei membri di quel memorando Congresso nel quale ella meritamente rifulgeva per copia di lumi e per le doti eminenti dell' ingegno.

20. En el mes d'abril de 1847 fou nomenat soci de mèrit de l'Instituto Médico Valenciano i l'any 1856 fou nomenat redactor corresponsal a Madrid del *Boletín* de l'Instituto. L'any 1858 fou nomenat responsable del dipòsit de la vacuna antivariolosa que l'Instituto va muntar a Madrid.

21. És interessant: Severino Teruel Piera (1974), *La medicina en Valencia (1841-1892)*, Madrid, CSIC. En aquesta obra, a la pàgina 23, s'explica que l'Instituto Médico Valenciano el gener de 1852 nomena el seu representant a Anglaterra John Sutherland i el 8 de novembre del mateix any, tots els altres representants sanitaris a la Conferència de París representants de l'Instituto en els seus respectius països. Tots acceptaren el nomenament i reberen des d'aquell moment el *Boletín del Instituto Médico Valenciano* (1841-1890). El que no explica l'autor del treball és com arriben a la conclusió que han de nomenar entre els membres de la Conferència els seus representants; pareix lògic pensar que la decisió fou inspirada per Pere Felip Monlau, amic de la majoria dels membres de l'Instituto des de la seva estada a València (1844-1846).

22. La primera està datada a 2 de setembre de 1852, és a dir, molt poc temps després que acabés la conferència.

23. S'ha respectat l'ortografia original de les cartes. S'ha de tenir en compte que algunes de les cartes estan escrites en alguns casos en idiomes que no són els materns dels autors i això pot fer augmentar les faltes ortogràfiques a més d'augmentar la dificultat de comprensió d'algunes frases.

Mi pregio intanto trasmetterle un esemplare del Regolamento speciale del servizio Sanitario per gli Stati Sardi, un quadro delle quarantene d'ora innanzi in vigore in questi Stati, e un esemplare della Convenzioni e Regolamento Sanitario Internazionale che ella conosce...

Gràcies a les bones gestions de Bo, Monlau va ésser admès com a soci corresponsal per unanimitat a l'Accademia Medico-Chirúrgica de Gènova en el mes de gener de 1853.

D'Agostino Cappello trobam dues cartes intercanviades en francès l'any 1856 i una altra amb el seu fill Valerio a la mort d'Agostino l'any 1859. Les cartes expliquen l'intercanvi d'obres que fan, la seva coincidència d'idees i, evidentment, que Monlau l'ha posat en contacte amb l'Istituto Médico Valenciano mitjançant també el butlletí del mateix. Sabem també que a la revista de Cappello el *Giornale Arcadiano* (1819-1868), varen aparèixer ressenyes de les obres d'en Monlau. Per il·lustrar tot el dit, el millor és transcriure l'esborrany de la carta que Monlau li va enviar en francès el 20 de maig de 1856 en resposta a la d'en Cappello del 19 d'abril del mateix any:

J'ai été charmé de recevoir devant tout vos nouvelles, et j'empresse à vous remercier de l'envoi que vous m'avez fait des deux volumemes du Giornale Arcadico, dans les quels j'ai lu avec plaisir vos deux savantes memoires. J'occupe aaussi mes loisirs en écrivant (mais toujours d'hygienè) comme vous pourrer vous en convaincre par les tres trois petits volumes que j'ai l'honneur de vous offerir ci-joints.

Du reste, notre gouvernement vient de regler le systeme quarantainer d'Espagne par la loi du 28 Novembre 1854, et maintenant le Conseil Superior de Sante, dont je suis membre, s'occupe dans la formation du Reglamente pour l'execution de la dita loi. Je vous en ferais parvenir un un exemplaire aussitot qu'ils serant publies.

Soigner votre santé mon estimable collègue, consacrer votre noble vieillesse à des nouveaux travaux tant aussi remarquables que ceux que vous avez avez publier pendant votre honorable carrière, et compter toujours sur la sincèreamitiè et la haute consideration de votre devoué.

Madrid, 20 Mai 1856.

De Giuseppe Carbonaro, un afamat higenista,²⁴ trobam una carta de lectura quasi impossible, escrita en italià i datada al 30 de novembre de 1852 des de Nàpols, és a dir, pocs mesos després d'haver estat junts a París, en la qual expressa la seva preocupació per l'aplicació de la convenció que va seguir a la conferència sanitària.

Fins aquí, els metges que va conèixer personalment Monlau a París. Amb relació als altres metges italians que vénen a continuació, el seu coneixement va ésser epistolar, amb intercanvi de revistes en les quals escrivien un i altre i mitjançant l'intercanvi de les seves obres.

24. Obra seva era, per exemple, *La peste orientale relativamente al sistema delle quarentene / Memoria scritta dall Commissione Medica Cav. Giuseppe Carbonaro di Napoli* (1845), Nàpols, C. Cataneo.

D'Issaco Galligo, higienista, pediatra i científic molt actiu, trobam una carta en italià data da a gener de 1860 en la qual Galligo dóna compte de les seves activitats i de les de Betti i Mas-sone. Li demana també un exemplar d'*Higiene del matrimonio*. Trobam també a la Biblioteca Balear el llibre de Galligo *Su l'igiene e le malattie dei bambini. Trattato Elementare*, Florència, 1856. El llibre té manuscrita una dedicatòria de l'autor a Monlau que diu així: «Al chiamifino medico e celebre igessi. Don Felippo Monlau di Madrid a significazione di considerevoles e profunda ammirazione. L'autore». Hi ha també una anotació a mà de Monlau que diu «El Dr. Galligo de Florencia falleció en 1869». També trobam un altre llibre d'Issaco: *Tratatto teo-rico practico delle malattie venere*, Florència, 1852. Galligo fou, a més, director de *L'Imparziale: Giornale Medico degli Interessi Scientifici, Pratici, Morali della Classe Medica* (1861-1883), que es publicava a Florència i en el qual varen aparèixer ressenyes de les obres d'en Monlau.

Del jove Paolo Mantegazza, darwinista i futur diputat, trobam una carta en castellà (havia passat uns anys a l'Uruguai i l'Argentina i la seva dona era d'allà) datada el 19 de novembre de 1862 des de la ciutat de Pavia en el moment que Mantegazza era professor de la seva universitat. En Monlau li va contestar el 2 de desembre. Vegem el contingut de la carta:²⁵

En la Igea²⁶ que presento á V, V. hallará un artículo sobre el *Monitor de la salud*, etc que V. dirige con tanta doctrina y esmero. El pobre diario que yo dirijo es muy joven de edad y recién ha empezado a nacer en Octubre de este año.—

Pueda vivir como yo lo deseo, puedan las autoridades de la publica administracion y mis colegas ayudarme en mi obra.— El aprecio que le ago XXXpor V. y el conocimiento de su amabilidad nos hemos atrevido a pedirle el cambio de mi diario con el Monitor de la Salud. Son dos hermanos, muy diferentes por merito y por edad; pero sin embargo pueden ayudarse uno con otro.—

Si V, mi estimado colega se adviene en este cambio, puede dirigirme el Monitor a Pavia, Italia. Yo se tambien que V. ha escrito muchas obras de hygiene, cuando v. quiera hacerlas conocer en Italia no tiene sino mandarlas aqui y daremos de ellas un *compte rendu*, como se merecen. Yo he pasdo cuatro de los años mas bellos de mi vida en la America espanyola, mi señora es tambien argentina, y V. puede creer como mi simpatia por laEspaña esta vera y profundamente arraigada en mi corazon. No asi del idioma de Cervantes, con el cual tengo muy poco ejercicio; asi es que pedir a V. mil excusas, si escribiendo a V. le dirijo mas errores que palabras.—

Hace dos años que soy catedratico de patologia general en la Universidad de Pavia: si aqui tuviera la suerte de ser util a V. en algo, seria muy dichoso.—

Acuerdese V. que aqui en mi tiene un servidor y un amigo.

De V. M. A. Servidor.

Profesor Pablo Mantegazza

Director de la Igea

25. S'ha mantingut l'ortografia original.

26. *Igea* (1862-1873).

Del metge higienista i contagionista G. B. Massone, funcionari de sanitat marítima de Sardenya, trobam quatre cartes escrites des de Gènova en francès i en italià datades entre 1858 i 1863. Massone, especialista en higiene marítim, és autor d'un llibre important, *Manuale d'Igiene e medicina navale, ad uso della marina mercantile italiana e specialmente sarda* (1856), Gènova, D. G. Rossi, i de l'opuscle titulat *Igiene Navale. Sul trasporto dei passeggeri nei viaggi marittimi di lungo corso e sullacassetta dei medicinali di bordo. Osservazioni dirette al commendatore professore Angelo Bo* (1862), Torí, del qual trobam dos exemplars a la Biblioteca Balear. Es tracta d'un estudi crític al reglament de sanitat marítima del Regne de Sardenya que proposava el responsable de la mateixa, Angelo Bo, anticcontagionista. L'opuscle dur impresa a tota pàgina una dedicatòria a Monlau que diu així: «Allo illustre archiatro Pietro Filippo Monlau della igiene navale nel congresso sanitario internazionali di Parigi solerte propugnatore nelle scienze mediche economiche filologiche con riputate opere ad alta fama salito per domestiche e cittadine virtu prestantissimo in segno di onoranza e amicizia. L'autore D.». Cal recordar que Monlau va ésser el proponent de les mesures de sanitat marítima que va adoptar la Conferència Sanitària i que Angelo Bo hi va estar en contra. Varen intercanviar llibres i tenien un amic comú, el doctor Antoni Navarra (180?-1865), president de l'Institut Médico Valencià a Barcelona on l'any 1858 va estar Massone i va rebre algunes de les obres que Monlau li va remetre expressament. També era amic d'Issaco Galligo, amb el qual coincidia amb les mesures a prendre entorn del control sanitari de les epidèmies. Monlau va fer referència al seu *Manuale* al *Monitor de la Salut* i les obres varen aparèixer a la revista que dirigia Massone, *La Liguria Medica* (1856-1870).

De Salvatore de Renzi trobam dues cartes. Estan escrites des de Nàpols l'any 1858, la primera en francès i la segona en italià; atès que Monlau li va contestar en italià va comprendre que li podia escriure en el seu idioma. Les dues cartes són d'un gran interès i una demostració palpable de la xarxa de relacions que es varen establir entre Monlau i els higienistes italians arrel de la Conferència Sanitària de París en els anys següents a la mateixa.

Vegem una ressenya de la primera de les cartes datada a Nàpols el 14 d'agost de 1858:

Monsieur et très honoré Confrère:

Je viens de recevoir par la voie de la poste les N.º XIV et XV du Monitor de laSalud à l'adresse de mon Journal le Filiatre Sabezio.²⁷ Je vous enremercie en vous oferant que j'accepte en prepXment et arai plaisir l'echange, car depuis bien de temps j'estimais vôtre nom pour les sages et doctes opinionsémises après les Conferences Sanitaires de Paris; et je garde comme une bonne fortune avoir correspondance avec vous.

Depuis trois mois je me trouve Secretaire de la *Facultà Medica del Supremo Magistrato di Salute*, après la mort de Mr. Carbonaro, que vous avez conou aux Conferences.

27. Filiatere Sabezio (1831-1869).

J'en avais soutenues per plusieurs années les fonctions pendant la longue maladie de M.r Carbonaro menacé de ramollissement cérébral. Dans ce temps là la Faculté a contribué à la reforma des lois sanitaires et a du faire plusieurs rapports en matière de santé publique. Je chercherai de vous en envoyer les principaux per le moyen du Ministère, et je vous prie per ce moyen même de me faire arriver tous-ce que vous aviez de plus important. Ce voie prise nous nous pourrions pour l'avenir changer les Gournaux par la même intermédiaire car la voie de la poste est douteuse longue et coûteuse. Cependant cette fois je vous envoie les deux derniers N.os de mon journal. Si l'occasion se présente je pourrai vous envoyer quelques années, car je n'en ai pas l'entière collection de 28 ans.

J'espère Monsieur que l'occasion ne manquera pas pour vous envoyer quelque-une de mes ouvrages historiques et en particulier mon Histoire de l'Ecole Médicale de Salerno, et la *Collectio Salernitana* de cinq volumes sont publiés et le sixième va paraître. Je profité de la coopération de plusieurs doctes Confrères, surtout des M.mrs. Daremberg,²⁸ Henschel, Haëser, etc. pour avoir notices et copies des anciens Mss. de France, d'Alemagne, d'Angleterre et de Suisse, etc. Seulement l'Espagne est inexplorée pour nous et per votre médiation peut-être je pourrai avoir des notices importantes.

Salvatore de Renzi Professore di Patologia generale del Real Collegio Medico-Chirurgico.

Una segona carta està datada al 14 de desembre de 1858, en la qual li explica que li envia una sèrie de llibres seus i les gestions que està fent per redactar la seva història de la medicina italiana, i li reitera al mateix temps la petició de col·laboració per aclarir coses de la presència espanyola a Itàlia. A la carta hi ha una anotació manuscrita de Monlau en la qual dóna compte que li ha contestat el 10 de març de 1859 i que li envia un exemplar de la seva obra *Higiene pública*.

Entre les obres de la Biblioteca Balear trobam, amb un petit comentari de l'autor, *Ex dono Autoris*, un exemplar de la *Storia documentata della Scuola Medica de Salerno*, de Salvatore de Renzi, segona ed., Nàpols, Stabilimento tipografico di Gaetano Nobile, 1857. El llibre té a la portada un dibuix fet a plometa d'un poble costaner, amb un castell al fons, que podia ésser Salerno.

Monlau, a la quarta edició de la seva obra *Elementos de higiene privada o arte de conservar la salud del individuo*, datada a Madrid el 1870, va afegir a la portada *Aumentada con la Higiene de la Escuela de Salerno (texto en versos latinicos, con su traduccion castellana)*, y la Higiene en refranes castellanos.

Efectivament, sota el títol d'*Apéndices* trobam des de la pàgina 589 a la pàgina 686 el promès a la portada i a les pàgines 600 i 601, el següent:

28. Charles Victor Daremberg (1817-1872). Metge i catedràtic d'història de la medicina a París.

Juntando y compulsando ediciones y comentarios estaba, cuando una feliz casualidad vino á hacer reverdecer mis designios, favoreciéndolos de una manera extraordinaria y como providencial.- Es el caso que publicando yo la Revista higiénica intitulada el Monitor de la Salud (Madrid, 1858-64, siete vol.), cambiaba mi periódico con el Filia-tre Sebezio, periódico de medicina que dirigía en Nápoles el doctor Salvatore de Renzi, catedrático de higiene y patología general en el Colegio médico-quirúrgico de aquella ciudad. Pronto intimamos relaciones, y cambiamos afectuosamente nuestras obras, y me comunicó el doctor Renzi los trabajos que acerca de la Schola Salernitana le ocupaban, y me encargó hiciese en nuestros Archivos alguna busca de documentos principalmente relativos al siglo XIII y á la época en que los reyes de Aragón poseían la Sicilia, á fin de poder ampliar y completar su magnífica *Storia documentata de la Escuela de Salerno* (Nápoles, 1857, un vol. de más de 800 páginas, en 8º).

A la vista de totes les referències ressenyades pareix indubtable que la Conferència Sanitària de París va ésser una plataforma de primer nivell perquè els higienistes participants, mitjançant els llaços d'amistat establerts, intercanviessin posteriorment les seves publicacions i iniciessin un procés de coordinació de les respostes que la societat havia de donar de forma unificada davant el perill que representaven per a la humanitat les malalties epidèmiques.

Bibliografia

BUJOSA, F. (1995), «Pere Felip Monlau i Roca (Barcelona, 1808-Madrid, 1871). L'higienisme vuitcentista». A: CAMARASA, J. M.; ROCA, A. (ed.), *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica*, vol. I, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 60-86.

BUJOSA, F.; MARCH, J. (2006), «Els llibres científics de la Biblioteca Balear (1933-2004)». A: BATLLÓ, J. et al., *Actes de la VIII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 103-114.

CHINCHILLA PIQUERAS, A. (1846-1848), *Anales históricos de la medicina en general*, València, Impremta de D. José Mateu Cervera, 4 v.

LÓPEZ PIÑERO, J. M. (1984), *M. Seoane la introducción en España del sistema sanitario liberal (1791-1870)*, Madrid, Ministerio de Sanidad y Consumo.